

Г.Б. Райбедюк,
кандидат філологічних наук, доцент
(Ізмаїльський державний гуманітарний університет)

ПОЕЗІЯ НЕОКЛАСИКІВ: ТЕКСТ ТА ІНТЕРТЕКСТ

Предметом дослідження є коло проблем, пов'язаних з інтертекстуальністю поезії неокласиків. У полі зору джерела інтертексту, його форми, функції, семантична поліфонія образної системи, генетична пов'язаність і типологічні аналогії з художньою парадигмою європейського класицизму.

Об'єктивне й неупереджене вивчення спадщини київських неокласиків (М. Зеров, М. Рильський, П. Филипович, М. Драйд-Хмара, О. Бургардт-Ю. Клен) ставить на перше місце проблему "текст у тексті". Такі "інкорпорації" є одним з вельми важливих шляхів моделювання ними художнього світу. Більшість їхніх поезій становить собою своєрідну "реакцію" на тексти різних епох. Д. Наливайко абсолютно точно спостеріг, що творчість репрезентантів "грона п'ятірного" відзначається "високим рівнем інтертекстуальності, здебільшого вони мають культурно-історичний і літературний претекст, принципово важливий для входження в їхній зміст" [1: 10.]. Якщо говорити про параметри інтертексту неокласиків, оперуючи категоріями найвідоміших методик (Р. Барта, М. Гловінські, Ж. Женетта, Ю. Крістевой), то зауважимо, що в творчій системі цих митців представлено більшою чи меншою мірою різні типи транстекстуальних реляцій (власне інтертекстуальність, метатекстуальність, архітекстуальність та ін.). І це, мабуть, закономірно, оскільки кожен із "грона" був схильний до засвоєння та обігрування "чужих" образів, мотивів, сюжетів, до розгортання споріднених із іншими літературами стилістичних явищ, продуктивної та оригінальної інтерпретації різноманітних культурних кодів, формул, ритмічних структур тощо.

Попри значну кількість наукових праць про неокласиків (В. Брюховецький, В. Державин, І. Дзюба, М. Жулинський, В. Іванисенко, Ю. Ковалів, Н. Костенко, Ю. Шерех та ін.), їх мистецький світ і подосі виглядає не розкритим, а тому й не поцінованим належно. Ґрунтовне вивчення інтертекстуальності як іманентної ознаки їхньої художньої парадигми може стати ключем до розгадки винятковості та унікальності цього феномена. Порушена проблема ще не розглядалася на рівні окремого самостійного дослідження. Хоча окремі підходи до неї (щоправда, принагідні) в українському літературознавстві вже існують (напр., у публікаціях М. Ласло-Куцок, Д. Наливайка, С. Павличко, Е. Соловей та ін.). Порушену проблему актуалізує важливість самої концепції інтертекстуальності, що перебуває поза межами "суто теоретичного осмислення сучасного культурного процесу, оскільки вона відповідає на глибинні потреби світової культури ХХ століття, з її ознаками духовної інтеграції" [2: 209].

Відомо, що з позиції інтертекстуальності як такої питання про те, чи свідомими є різного роду текстуально-фактурні збіги, не принципові. Що ж до неокласиків, то тут якраз варто наголосити, що їхня зорієнтованість на інші культури була цілком свідомою, а побудова текстів із використанням багатого арсеналу інонаціонального художнього матеріалу навіть зумисною. Вона диктувалася принциповими засадами їх естетичної програми, що передбачала входження української літератури в європейський духовний простір.

Екзотичні сюжети, античні ремінісценції, художні образи європейських літератур були для цих висококультурних митців своєрідним опертям в умовах свідомого протистояння сучасності, для якої мало що значили непроминальні вартості добра, краси, гуманізму. Неокласики як "культуртрегери" намагалися прищепити знакову систему світової культури українській літературі, що "мала за норму безпосередньо дане у відчуттях емпіричне буття, та ще й пропущене крізь ідеологічні фільтри" [3: 188]. В умовах протистояння культурному нігілізму та ентропії ці поети свідомо обирають центральною темою творчості саме культуру. М. Зеров, напр., створює її своєрідний сонетний ретроспективний портрет - "від гомерівської доби" ("Лотофаги", "Лестригони", "Телемах у Спарті") до бароко ("Брама Заборовського", "Турчиновський") і сучасності ("Київ з лівого берега", "Київ-традиція"). М. Рильський цілком справедливо відзначав, що лідер неокласиків "частіше, ніж інші сучасники, звертався до "тіней забутих предків". І то не тільки до сторінок "Одіссеї", особливо ним улюбленої, а й до "Слова о полку Ігоревім", і до постаті "мандрівного дядя" Турчиновського, і до творів особливо йому симпатичних, об'єднаних в його мислях ідеєю людяності – Діккенса, Жюль Верна, Марка Твена, Свіфта... І скрізь він брав своє" [4: 13].

Стрижневий мотив туги за екзотичними культурними "материками" відстежується і в усій творчості М. Рильського. Свого часу Є. Маланюк виокремив такі "наймаркантніші" риси поета, як "почуття, майже інстинкт літературного й мистецького смаку", а також високу культуру, якої М. Рильському, на його думку, "не бракувало ніколи..." [5: 314].

П. Филипович зосереджується на художньому осмисленні неперехідних явищ національної культури – від генетичних фольклорних коренів ("Хилиться сумно і гнівно") до непроминальних літературних (цикл "Тарас Шевченко") та загальномистецьких вартостей (вірш "М.К. Заньковецький").

Однак чи можна розглядати інтертекстуальність неокласиків виключно як проблему функціонального значення? Різні види інтертексту, поза сумнівом, мислилися ними як надзвичайно важливі літературні прийоми духовної інтеграції. Їхні твори, проте, становлять собою абсолютно "нову тканину" (Р. Барт), а високий рівень інтертекстуальності варто, думаємо, розцінювати як важливий доказ органічного відчуття потреби культурного контексту.

Вірші неокласиків вписуються у художню парадигму із чітко вираженою інтертекстуальністю. Їхні тексти не належать до прозорих, а вимагають спеціальної філологічної підготовки, нерідко – кваліфікованих

коментарів для виявлення численних літературних і позалітературних деталей та різного роду зв'язків, здатності відчувати багатоманітні асоціації, без чого тексти залишаться не до кінця прочитаними. Інтертекстуальні перегуки, починаючи з назв, присвят, епіграфів, прецедентних образів, аж до підтекстових алюзій та типологічних аналогій, відсилають читача до широкої гами соціокультурних кодів загальноєвропейського контексту.

Досить характерною для неокласиків є "співприсутність" (Ж. Женетт) в одному тексті кількох інших, що проявляється зазвичай через ремінісценції, алюзії, зрідка навіть прямі цитати (епіграфи та апікації), котрі співвідносяться з відомими літературними текстами, міфологемами тощо. Значна частина віршів має присвяти, які викликають низку мистецьких, естетичних, інтелектуальних асоціацій, вибудовуючи разом із назвою відповідне поле емоційного сприйняття тексту, а також цілий комплекс інтерпретаційних варіантів. Для потвердження можна навести цікавий корпус віршів-присвят М. Зерова ("Ріг Вернигори" (П.Я. Стебельському), "Присвята Мих. Ів. Рудницькому", "Аргонавти" (М. Рильському), "Арістарх" (Б. Якубському), "Саломея" (П. Филиповичу), "Партеніт" (М. Драй-Хмарі), "Lukrosa" О. Бургардтові. Доволі оригінальним явищем у творчій практиці неокласиків були поезії-ремінісценції та поезії-варіації як "цілісні структури" (Д. Наливайко). Вони особливо важливі для розуміння загальної концепції моделювання художнього світу (напр., цикли "Прованс" Ю. Клена, "Тарас Шевченко" П. Филиповича, "Культуртрегери" М. Зерова та ін.).

Поетичний інтертекст неокласиків густо насичений епіграфами, що переважно знаують асоціативні зв'язки їхніх творів з певною літературною традицією, включаючи стильові системи, літературні напрями. Так, наприклад, Ю. Клен взяв за епіграф до збірки "Каравели" віршові рядки Ж.М. Ередія: "Із білих каравел дивилися вони, / Як від незнаних вод незнані сходять зорі..." [6: 26]. У такий спосіб він виявив свої естетичні симпатії. Чи не найхарактернішим у цьому плані є знаменитий, нині уже хрестоматійний сонет "Pro domo" М. Зерова, у якому засадничі постулати "грона", їхні естетичні орієнтири проявляються з особливою виразністю:

*Леконт де Ліль, Жозе Ередія,
Парнаських зір незахідне сузір'я
Зведуть тебе на справжнє верхогір'я [7: 66].*

М. Драй-Хмара використав рядки Лесі Українки ("У легендах стародавніх / справедливості немає") для епіграфа до своєї поеми "Ведмідь-гора". Відомо, настільки близькими були для нього естетичні пріоритети Лесі Українки. М. Зеров в одній із філософських медитацій ("Сонетоїд") не тільки використовує як епіграф слова Ф. Тютчева, але й уводить у текст у зміненому вигляді відому цитату російського автора ("Блажен, хто "рокові" часи / Не почував..."). У цьому випадку йдеться про вживання поетом апікацій, які досить часто фігурують у текстах інших неокласиків. Так, у художню тканину "Терцин" Ю. Клен уводить рядок "Per me si va nella citta dolente!", що означає напис на брамі Дантового пекла ("Крізь мене йдуть у селище печалі...").

Такого роду інтертекстуальні перегуки потверджують солідаризування неокласиків із відповідними естетичними явищами європейської літератури. Інтертекст, таким чином, стає кодом генетичної трансформації цілих мистецьких явищ, виконує функцію "адекватної передачі значень" (Ю. Лотман).

Енциклопедичний рівень знань неокласиків дав їм змогу "літературизувати" свої тексти, подавати їх як органічну складову літературно-культурного дискурсу інших епох. Наприклад, у сонеті "Тітанії" М. Зерова читаємо:

*Щасливий, хто не знає пізніх літ,
Хто тішиється прозорими рядками,
Де "Книга Рут", і "Пісня над піснями",
І дотепу гризкий, колючий дрім [7: 44].*

Частим виявом інтертекстуальності в поезіях неокласиків стають прецедентні образи - античні та біблійні (Навсікая, Саломея, Божа Мати, Діана, Афродіта), імена письменників, філософів, культурно-історичних діячів (Данте, Жозе Ередія, Леконт де Ліль, Бодлер, Гейне, Шекспір, Клеопатра, князь Ігор, Володимир, Жанна д'Арк, Сковорода, П. Куліш, Т. Шевченко та ін.), а також знакові літературно-фольклорні образи (Одісей, Беатріче, Лесбія, Ярославна, Турчиновський, Бондарівна та ін.). Означений ряд образів актуалізує подекуди у читачській свідомості і реалії тогочасного життя. Так, наприклад, у вірші М. Рильського "Принц Данський" (1929) звучать шекспірівські мотиви "Гамлета", котрі передають психологію морального зламу митця під тиском обставин: "Радій, зневажнику, бери мене на поспіх. / На сірім стовпиську людському виставляй!" [8: 292].

Це ж саме стосується сонета "Саломея" М. Зерова, віршів "Минула ніч тривожно і безславно" П. Филиповича, "По кліті кованій" М. Драй-Хмари, котрі є виразною алюзією на драматичну дійсність пореволюційної доби. Однак переважно транстекстуальні реляції в художній парадигмі неокласиків позбавлені ідеологічного сенсу. Зорієнтованість же на міфи знакує естетичні пріоритети, прилучення до світового культурного контексту. Ю. Лотман у відомій праці "Текст у тексті" відзначає, що "характерною рисою культури з міфологічною орієнтацією є утворення між мовою і текстами проміжної ланки-тексту-коду. Цей текст може бути усвідомлений і виявлений як ідеальний зразок" [9: 432]. У цьому сенсі для творчості неокласиків неоціненну роль зіграла антична культура. Особливим чином це стосується творчості М. Зерова та М. Рильського, в чиїх текстах античні тексти "розлиті" на всіх рівнях художньої структури.

Відомо, що тексти уводяться в інші тексти ще з однієї причини. Маємо на увазі ставлення письменника до "інших стильових моделей і їх моделюючих властивостей, його естетичні смаки тощо" [10: 6]. У нашому випадку очевидними є генетична пов'язаність і типологічні аналогії естетичної системи неокласиків з європейським класицизмом, його іманентними ознаками, актуалізованими в різні культурно-історичні епохи.

Генетичний зв'язок з античністю (заглибленість в античні традиції, використання запозичених з класичного письменства сюжетів, образів, ремінісценцій), тяжіння до чистоти поетичних жанрів, чітка структурна організація і "духовна дисципліна", "подолання безформності й хаотичності" (Д. Наливайко) і широке вживання канонічних, "безрушних" (Ю. Шерех) віршових форм (сонет, октава, александрини), раціональний тип художнього мислення, його перевага над інтуїтивно-ірраціональним, пластична виразність і ясний стиль, свідомо дистанційованість від громадянських пристрастей доби, культивування "вічних" мотивів у поезії – такі спільні естетичні характеристики засвідчують наявність тенденцій неокласицизму у творчості неокласиків. М. Шаповал підкреслює, що практично у всіх літературах розквіт класицизму збігається з добою формування національної літературної мови, яка стала одним із засобів збереження національної єдності [11: 62]. Слід зазначити, що київські неокласики, подібно до європейських класицистів, надзвичайно шанобливо ставилися до слова, повсякчас дбаючи про чистоту та багатство української мови.

У рамках теми "Інтертекст неокласиків" перебуває нині цілий комплекс вельми актуальних питань. На часі розширення аналітично-концептуального спектру проблем, пов'язаних із рівнем інтертекстуальності поезії репрезентантів неокласичного угруповання, дослідження усіх типів транстекстуальних реляцій та з'ясування їх функцій для увиразнення творчого профілю кожного із "грона п'ятірного". У цьому плані перед дослідниками відкриваються широкі інтерпретаційні можливості.

1. Наливайко Д. Українські неокласики і класицизм // Наукові записки Києво-Могилянської Академії: Філологія. –К., 1991. – Т. 4. – С. 3-10.
2. Современное зарубежное литературоведение: Концепции. Школы. Термины. –М.: INTRADA, 1999. – 319 С.
3. Соловей Е. Українська філософська лірика. –К.: Юніверс, 1998. – 368 с.
4. Рильський М. Микола Зеров – поет і перекладач // Зеров М. Твори: У 2 т. – К.: Дніпро, 1990. –Т. 1. – С.3-13.
5. Маланюк Є. М. Рильський в п'ятдесятиліття // Маланюк Є. Книга спостережень: Статті про літературу. –К., 1997. – С. 310-329 с.
6. Клен Ю. Вибране. –К.: Дніпро, 1991. – 461 с.
7. Зеров М. Тітанії // Зеров М. Твори: В 2 т. –К.: Дніпро, 1990. – Т.1. – 843 с.
8. Рильський М. Зібр. творів: У 20 т. – К.: Наукова думка, 1983. – Т.1. – 535 с.
9. Лотман Ю. Текст у тексті // Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ століття / За ред. М. Зубрицької. – Львів: Літопис, 1996. – С. 430-441.
10. Астаф'єв О. Інтертекстуальність як літературна стратегія // Дивослово. – 2000. – № 2. – С. 5-7.
11. Шаповал М. Класицистична поетика: Аспекти й шляхи розвитку // Слово і час. – 2000. – № 5. – С. 60-62.

Матеріал надійшов до редакції 9.03.2004 р.

Райбедюк Г.Б. Поезія неокласиків: текст и интертекст.

Предметом исследования в статье является круг проблем, связанных с интертекстуальностью поэзии неокласиков. В поле зрения источники интертекста, его формы, функции, семантическая полифония образной системы, генетическая связь и типологические аналогии с художественной парадигмой европейского классицизма.

Raybedyuk H.B. The Text and the Intertext of the Poetry of the Neoclassicism.

The paper studies the problems involving the intertextual nature of the neoclassical poetry. The sources of intertext, its form, functions, semantic polyphony of images, genetic links and typological analogies with the artistic paradigm of the European classicism are in the forefront of the study.